

JÓZSEF ATTILA,
BÉCS ÉS A SZÁZADELŐ MŰVÉSZE

JÓZSEF ATTILA,
BÉCS ÉS A SZÁZADELŐ MŰVÉSZETE

TANULMÁNYOK

L'Harmattan

BUDAPEST, 2020

Szerkesztette:

Gintli Tibor, Pesti Brigitta, Tverdota György, Veres András

A kötet tanulmányai a József Attila és a századelő bécsi szellemi élete című tudományos konferencia (Bécs, 2018. november 15–17.) szerkesztett változatai

Közreadja a Bécsi Egyetem Finnugor Intézete (Universität Wien, EVSL, Abteilung Finno-Ugristik), az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézete és a József Attila Társaság

A kötet az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány támogatásával készült

Osztrák–Magyar Akció Alapítvány / OMAA

© Szerzők, szerkesztők

© L'Harmattan Kiadó, 2020

Tartalomjegyzék

Szerkesztői előszó	7
------------------------------	---

BÉCS ÉS A MAGYAR MODERNSÉG ELSŐ HULLÁMA

SZÉCHENYI ÁGNES: <i>Magyar írók Bécs-élménye a Nyugat néhány publikációjának tükrén át, kitekintésekkel</i>	13
DOBOS ISTVÁN: <i>A kettős Monarchia képe Kosztolányi műveiben</i>	27
Z. VARGA ZOLTÁN: <i>Csáth Géza bécsi utazása</i>	39
GINTLI TIBOR: <i>Krúdy Gyula bécsi regényei</i>	49
LENGYEL IMRE ZSOLT: <i>Kapitalizmus és/vagy művészet (Hatvany Lajos: Zsiga a családban)</i>	59
SZILÁGYI ZSÓFIA: <i>„Mint igazán vadállat, fut végig a Ringen” (A Míg új a szerelem mint Bécs regénye)</i>	73

JÓZSEF ATTILA BÉCSBEN

KÓKAI KÁROLY: <i>József Attila bécsi tartózkodása dokumentumok tükrében</i> . . .	87
VERES ANDRÁS: <i>József Attila és Lukács György</i>	99
SÁRKÖZI ÉVA: <i>József Attila anarchista kapcsolatrendszerének vizsgálata a Űlni, állni, ölni, halni című vers kapcsán</i>	117
TVERDOTA GYÖRGY: <i>„...ez a vers csupán tényekben állítja magát”. József Attila levele Gáspár Endrének Párizsból Bécsbe 1926. október 22-én</i>	135

JÓZSEF ATTILA ÉS AZ AVANTGÁRD

N. HORVÁTH BÉLA: <i>József Attila bécsi verseiről</i>	145
MILIÁN ORSOLYA: <i>Egy bécsi tárgyias dalról (A bábok között... és a Hangya)</i> . .	153
BÓKAY ANTAL: <i>Avantgárd nyomok, tárgyias képkonstrukciók József Attila poétikájában a 30-as évek elején</i>	165

BÉCS ÉS A MAGYAR MODERNISÉG MÁSODIK HULLÁMA

- DOBÓ GÁBOR: *A közvetítők hatalma: Simon Jolán, Tamás Aladár, József Attila és mások szerepe a bécsi és a budapesti avantgárdban* 181
- SZEREDI MERSE PÁL – GALÁCZ JUDIT: *Párhuzamos avantgárdok Bécsben: Láttelek Kassák és Kiesler kooperációjának hiányáról* 197
- REICHERT GÁBOR: *Déry Tibor és a bécsi Ma* 213

BÉCS ÉS A MAGYAR EMIGRÁCIÓ

- SCHEIN GÁBOR: *Az emigráció mint a magyar irodalomtörténeti gondolkodás szerkezeti problémája* 223
- JÉGA-SZABÓ KRISZTINA: *Bécs-Budapest, nőirodalmi kontextusok* 241
- CSUNDERLIK PÉTER: *A „vörös emigráció” – A bécsi magyar emigránsok ábrázolása a Horthy-kori ellenforradalmi propagandában* 251

UTÓKOR

- K. HORVÁTH ZSOLT: *Forradalmi anticipáció és restauratív utópia. Az opposzió kétféle messianizmusa az 1930-as években* 265
- BÁTHORI CSABA: *Rend és szabadság a versben (A 2005-ben megjelent zürichi József Attila-kiadásról)* 279
- TÓRIZS ESZTER: *Traumatikus (emlék)nyomok a szövegtesten – Adalékok Vágó Márta József Attila memoárijának keletkezési hátteréhez és elemzéséhez* . 287

A közvetítők hatalma. Simon Jolán, Tamás Aladár, József Attila és mások szerepe a bécsi és a budapesti avantgárdban

Kassák Lajos bécsi emigrációja alatt közvetítők segítségével tartotta a kapcsolatot a magyarországi kulturális élettel, addig, amíg hazatérését, szintén rajtuk keresztül sikerült megszerveznie.¹ Ezekben az években Kassák messzemenően támaszkodott azokra a társaira, akik vele ellentétben utazhattak Bécs és Budapest között.² A következőkben azt az ambivalens helyzetet elemzem, amelyben Kassák, a magyar avantgárd vezető egyénisége egyszerre adta fel autonómiájának és autoritásának egy részét annak érdekében, hogy megbízottjain keresztül tartani tudja a kapcsolatot a magyarországi kulturális élettel, ugyanakkor ezeket a személyeket próbálta irányítani annak érdekében, hogy segítségükkel hatást tudjon gyakorolni a hazai irodalmi és művészeti közegre. Kassák ki volt szolgáltatva azoknak, akiknek a segítségét kérte, illetve akiket néha használni próbált. A közvetítők oldaláról azt láthatjuk, hogy az irodalmi életben addig jelentéktelen személyek is növelhették láthatóságukat, szimbolikus és kapcsolati tőkájukat Kassák megbízásainak köszönhetően.³ Ebben a szerepben publikációs és szerkesztői lehetőségeket, illetve ismertséget kaptak olyan pályakezdő, politikailag és esztétikailag radikális, Kassák művészetének és attitűdjének hatása alatt álló fiatalok, mint Tamás Aladár, Erg Ágoston, Gerő György, Zelk Zoltán és mások, akik viszont fokozatosan kevesebb iránymutatást és több autonómiát követeltek Kassák avantgárd irányzatán

¹ A tanulmány a Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH, K-120779 számú, „Kassák Lajos avantgárd folyóiratai interdiszciplináris megközelítésben (1915–1928)” című kutatási projektjéhez kapcsolódóan készült.

² Kassák hazatéréséről részletesen ld.: DOBÓ Gábor, *Kassák Lajos hazatérése. A nyilvánossághoz jutás gazdasági és jogi feltételei a bécsi Ma és a budapesti Dokumentum közötti időszakban*, Irodalomtörténet, 2018/3, 275–296.

³ Az irodalmi mező/erőtér modelljéhez és benne a különböző „tőkék” szerepéhez ld.: Pierre BOURDIEU, *A művészet szabályai: az irodalmi mező genezise és struktúrája*, ford. SEREGI Tamás, Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, Budapest, 2013.

belül. Részben az itt vázolt dinamikák hatására az irányzat az 1920-as években többször dezintegrálódott és újrarendeződött. Elemzem továbbá az értelmezőként és szervezőként addig láthatatlan Simon Jolán pozícióját – igaz, Kassák élettársaként helyzete speciális volt –, aki ezekben az években vált elismert szereplővé olyan, a korabeli társadalmi kódok szerint „férfiás” helyszíneken, mint a nyomdák, szerkesztőségek és kávéházak. Ezen kívül Kassák tudását a magyar irodalomról és irodalmi életről nagymértékben Simon Jolán interpretációi alakították. Összefoglalóan elmondható, hogy korábban marginális vagy láthatatlan szereplők nyertek jelentőséget azáltal, hogy a Bécsben élő Kassák és a magyarországi irodalmi élet között közvetítettek, másfelől részben ennek következtében pedig a magyar avantgárd többpólusúvá vált, ami nem sokkal később egy önálló avantgárd almező kialakulásához vezetett.

A bécsi magyar emigráció, ezen belül Kassák helyzete fokozatos elszigetelődésként és az ebből való kitörési kísérletek sorozataként írható le.⁴ Ebben a szituációban felerősödött Kassák avantgárd csoportjának zárt, nagyfokú elköteleződést kívánó, önmagát mozgalomként megkonstruáló jellege, amit már a kortársak is háborús metaforákkal érzékeltettek (maga az *avantgárd* is ’előőröszt’ jelent, igaz, a szó használata csak később terjedt el, de már a korban is előfordult a magyar kritikában).⁵ A két szituációt és képzetkört, Kassák emigrációs elszigeteltségét és törekvéseit az ebből való kitörésre, vagyis hazatérési szándékát, valamint a csoport hierarchizáltságát és eltökéltségét – továbbá mindennek az ambivalenciáját – jól összefoglalja Alain Badiou francia filozófus *anabázis* fogalma.⁶ A koncepció Xenophón *Anabaszisz* című elbeszélésére utal vissza, amelyben egy megbízóját veszített görög zsoldos csapat a számukra ismeretlen Perzsa Birodalom szívéből, támogatás és előre meghatározott cé-

⁴ Emigráns és emigrációból hazatérő közép- és kelet-európai írókról globális perspektívában ld.: *The Exile and Return of Writers from East-Central Europe: a Compendium*, eds. NEUBAUER, John – TÖRÖK, Borbála Zsuzsanna, De Gruyter, New York, 2009.

⁵ Például „az avant-garde-irodalom termékeiről” ír: g-ő [GERŐ György?], *Nádass József, Megy körben az arc*, Magyar Hírlap, 1927. március 27., 17; illetve „avant-garde-istákról” és „avant-garde-ista versről” ír: KOMLÓS Aladár, *A költő Kassák*, Nyugat, 1927/II, 338–346/17. – A kérdés elméleti hátteréről ld.: KÁLMÁN C. György, *Avantgárd és irodalomtörténet-írás = Uő, Élharcok és arcélek. A korai magyar avantgárd költészet és a kánon*, Balassi, Budapest, 2008, 134–185.

⁶ A görög kifejezés jelentése: „hadseregnek nehéz, viszontagságos körülmények közötti visszatérése a kiindulási támaszpontra” – BAKOS Ferenc, *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*, Akadémiai, Budapest, 1994.

lállomás nélkül, „elveszeten, időn és törvényen kívül menetel haza”.⁷ Badiou szerint az anabázisnak nevezett mozgást a hiány, az erőszak és a bolyongás jellemzi, amely eldöntetlenül hagyja, mekkora szerep jut a fegyelmezett talá-lékonyiságnak, illetve a véletlenszerű bolyongásnak – ahogy írja: „ezzel meg-teremtve az akarat és tévelygés diszjunktív szintézisét”.⁸ Badiou az anabázist a huszadik század(i irodalom és tapasztalat) alapmintájának tekinti. A fogalom jól érzékelteti Kassák helyzetét is a bécsi emigrációban, aki ideiglenes és elszigetelt helyzetéből próbált módot találni a hazatérésre, ennek érdekében pedig szövetségeseket és harcostársakat keresett, anélkül, hogy tudta volna, hogy milyen út vezet haza. Ezt a tapasztalatot Kassák évtizedekkel később keletkezett avantgárdtörténetében jellegzetes háborús metaforizációt használva így fogalmazta meg: „a Mának ugyanúgy, mint idehaza, [Bécsben is] két irányban kellett küzdenie – mert két irányból támadták –, ellenségei és fegyvertársai ellen. [...] A lap új helyzetéből, az emigráció tényéből, a bécsi megjelenésből adódott, hogy a hazai és a külföldi közvéleményhez egyaránt szólnia kellett.”⁹ Ezen a helyen csak jelzem, hogy Kassák emigrációjának idején vagy közvetlenül azt követően hozta létre az anabázis narratív struktúráját követő, kacskaringós hazajutásról szóló nagy műveit (*A ló meghal a madarak kirepül-nek* című hosszúverset [1922] és az *Egy ember életének* harmadik könyvét, a *Csavargások* címűt [1927]), amelyek bécsi emigrációjának metaforáiként is olvashatók. A következőkben azzal foglalkozom, hogy az *anabázis*ként leírható szituáció hogyan alakította a magyar avantgárd szerkezetét és benne Kassák és a (volt/leendő/reménybeli) munkatársai közötti szövetségi viszonyokat.

KETTŐS ELSZIGETELTSÉG: KASSÁK LAJOS EMIGRÁCIÓBAN

Kassák hazatértéig kettős elszigeteltségben dolgozott: egyrészt kevésbé volt beágyazva a bécsi kulturális életbe, másrészt a magyarországiból is ki volt zárva. Bécsi emigrációját izolációként élte meg, annak ellenére, hogy a *Ma* az 1920-as évek első felében a nemzetközi avantgárd folyóirat-hálózatának egyik csomópontjává vált,¹⁰ és ezt az időszakot – részben Kassák későbbi (ön)törté-

⁷ Alain BADIOU, *Anabázis* = Uő, *A század*, ford. MIHANCsik Zsófia, Typotex, Budapest, 2010, 145.

⁸ Uő., 147.

⁹ Erről maga Kassák is ír, például: KASSÁK Lajos, PÁN Imre, *Izmusok: a modern művészeti irányok története*, Napvilág, Budapest, 2003, 213.

¹⁰ Steven A. MANSBACH, *Modern Art in Eastern Europe: From the Baltic to the Bal-*

netírásai nyomán – a hazai irodalomtörténet-írás is úgy tartja számon, mint a magyar avantgárd fénykorát. Ez a kép nem hamis, de árnyalásra szorul: a *Ma* valóban széles körben tájékozódott és tudósított a nemzetközi avantgárd fejleményeiről, ugyanakkor a lap közvetlen kapcsolatai korlátozottak voltak. Jelentős, határokon átívelő hatása volt, ugyanakkor lényegében ebben az időszakban is megmaradt magyar nyelvű lapnak – mindössze három idegen nyelvű száma jelent meg, ami a többi magyar folyóirathoz képest sok, de más emigráns avantgárd folyóiratokhoz képest (amelyek sokszor eleve két vagy három nyelvet használtak) nem kiugró. Ugyanez igaz a *Ma* bécsi és párizsi estjeire, amelyeket viszonylag rendszeresen – amennyire ez kideríthető, sokszor jelentős közönségérdeklődés mellett – rendeztek meg, de amelyek hatóköre (jobbára a magyar emigránsok) és visszhangja (legfeljebb néhány bécsi lap, illetve a francia magyar emigráció fórumai) csekélyek voltak.¹¹

A fentiek magyarazzák, hogy Kassák emigrációs évei alatt mindvégig Budapestre való visszatérését tervezte, igyekezett kapcsolatait fenntartani és bővíteni a magyarországi művészeti és irodalmi élet szereplőivel. Nem volt számára kérdés, hogy bécsi emigrációja átmeneti időszak, és hogy munkáját Budapesten akarja folytatni. Ez érthető, de nem magától értetődő szándék volt: több kollégája ugyanis fontolgatta vagy döntött végül alkotói pályája külföldi folytatása mellett. Igaz, ők Kassákkal szemben nem kizárólag magyar nyelven írtak – Illyés Gyula, Déry Tibor vagy József Attila ekkoriban francia vagy német versekkel is kísérleteztek, sőt az sem zárható ki, hogy Illyés a húszas évek elején számot vetett azzal, hogy francia költővé váljon.¹² Szintén nem volt egyetlen nyelvhez kötve Kassák közvetlen munkatársainak a többsé-

kans, ca. 1890–1939, Cambridge University Press, Cambridge (MA), 1999; Béatrice JOYEUX-PRUNEL, *Les Avant-gardes artistiques (1918–1945). Une histoire transnationale*, Gallimard, Paris, 2017; DOBÓ Gábor – SZEREDI Merse Pál, „*Ausztria lényege nem a centrum, hanem a periféria*”. *Az avantgárd lapok hálózata az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiban 1920–1926 között*, Jelenkor, 2018/5, 560–565.

¹¹ SZEREDI MERSE Pál, *Kassákizmus: a Ma Bécsben (1920–1925) = Művészet akcióban. Kassák Lajos avantgárd folyóiratai A Tett-től a Dokumentumig (1915–1927)*, szerk. BALÁZS Eszter – SASVÁRI Edit – SZEREDI MERSE Pál, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, Kassák Alapítvány, Budapest, 105–140; Hubert VAN DEN BERG, *Kassák Lajos, a bécsi Ma és az avantgárd folyóiratok „Internacionáléja” az 1920-as években = Művészet akcióban*, 9–32.

¹² „Nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy ötéves franciaországi tartózkodásakor Illyés szembenézhetett a nyelvcserre vagy a kétnyelvűség lehetőségével” SZEGEDY-MASZÁK Mihály, 1942: *Illyés és a francia irodalom. Megjelenik A francia irodalom kincsháza = A magyar irodalom története III.*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András, Gondolat, Budapest, 403–417.

ge, például a poliglott Gáspár Endre, Németh Andor¹³ vagy Erg Ágoston. Kassák ugyanakkor képzőművész is volt, így nyitva állt volna számára a párizsi érvényesülés útja (mint az École de Paris számos kelet- és kelet-közép-európai származású festőjének), vagy mehetett volna az ekkor legpezsgőbb európai városba, Berlinbe (mások mellett innen indult el például a világhír felé a Ma korábbi munkatársa, Moholy-Nagy László).¹⁴ Kassák azonban nem író- vagy művészkARRIERE aspirált, hanem egy irányzatot akart vezetni, és ennek legkézenfekvőbb módja az volt, hogy Magyarországra visszatérve, a „fiatalokat” összefogva, trendformáló avantgárd csoportot hozzon létre.

KÖZVETÍTÉS: AZ ÉLELMISZEREKTŐL AZ ESZMÉKIG

Amikor az irodalom- és művészettörténetben „közvetítésről” beszélünk, akkor magától értetődő módon elképzelések, eszmék, művészeti hatások átadására szoktunk koncentrálni. Ebben az alfejezetben arra hívom fel a figyelmet, hogy habár természetesen a magyar avantgárd szereplők is elsősorban művészeti közvetítést végeztek Bécs és Budapest között, ez valójában olyan komplex folyamat volt, amelyben az eszmék ugyanúgy megjelentek, mint a mozgalom vagy akár az egyes szereplők életének anyagi feltételei, az élelmiszertől kezdve a pénzig. Ezeket a látszólag hétköznapi vagy akár banálisnak is nevezhető tényezőket – amelyek rendszerint kívül esnek a modernizmusokkal foglalkozó irodalom- és művészettörténeti kutatások látóterén – azért hangsúlyozom, mert közvetítésük együtt, azonos csatornákon történt az eszmékével (illetve az azokat hordozó kiadványokéval és újságokéval). Ezek a csatornák – a posta, az áruszállítás, az utazás – pedig ekkor szigorúan ellenőrzött utak voltak. Amikor az avantgárd magyarországi és nemzetközi transzfereit tárgyaljuk, akkor vámellenőrzésekről, kitiltott kiadványokról, cenzúrázott postáról, házkutatásokról, bevont útlevelekről és körözési parancsokról is beszélünk.¹⁵ Ezekben az évtizedekben és különösen az első világháború alatt

¹³ TVERDOTA György, *Németh Andor. Egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében I.*, Balassi, Budapest, 2009.

¹⁴ PASSUTH Krisztina, *Avantgarde kapcsolatok Prágától Bukarestig 1907–1930*, Budapest, Balassi, 1998; SZEREDI MERSE Pál, *Budapest – Berlin – Budapest. Magyar művészek Berlinben az 1920-as években = Berlin – Budapest 1919–1933: Képzőművészeti kapcsolatok Berlin és Budapest között*, szerk. SZEREDI MERSE Pál – KASZÁS Gábor, Virág Judit Galéria, Budapest, 2016, 11–147.

¹⁵ Továbbá Kassák fontosabb kiadványainak terjesztése és az országba való behoza-

alakultak ki a határok, valamint az állampolgárok felügyeletének a huszadik század későbbi történetét meghatározó, ma is ismert és részben alkalmazott eszközei, az „útlevelrezsím” – ahogy a dadaista Tristan Tzara kutatója, Adrian Sudhalter nevezi összefoglalóan ezt az európai avantgárd szerveződését is alapvetően meghatározó körülményt.¹⁶ Amikor az avantgárd közvetítés politikájával foglalkozunk, akkor tehát az 1910-es évek, illetve a háború utáni időszak kapcsán egyaránt számolnunk kell a vízumok, határ- és útlevel-ellenőrzések, valamint a postai cenzúra képében megjelenő, egyre inkább standardizált és bürokratizált nacionalizmussal.¹⁷

Kassák különböző körökből érkező közvetítőkre támaszkodhatott: első sorban élettársára, Simon Jolánra (akinek volt magyar útlevele, és leánykori nevén gond nélkül utazhatott Bécs és Budapest között), illetve kettejük rokonaira. Emellett számíthatott a baloldali hálózatokra és az onnan érkező ismeretségeire a szociáldemokrata pártból és hátországából, valamint az illegális kommunista pártból egyaránt. Továbbá segítettek neki egyes modernista és avantgárd írók, képzőművészek és kritikusok – természetesen a felsorolt köröknek rendkívül nagy közös metszete is volt. Olyan, ekkor pályakezdő avantgárd költőkről volt szó, mint az ekkor Budapesten élő Tamás Aladár, Zelkovits (később Zelk) Zoltán, Pápa József,¹⁸ Szegi Pál,¹⁹ Gerő György és a Szegeden élő Hont Ferenc. Bécsben tanuló magyarok is közreműködtek

tala az 1920-as évek első felében tilos volt Magyarországon: a *Ma Magyarországra* történő behozatalát miniszteri rendelet tiltotta, és a *Posta- és Távirtdai Rendeletek Tárának* 1924-es kiadásában egyebek mellett szerepel az 1920-as *Máglyák énekelnek* – nemcsak postai szállítását tiltották meg, hanem a „sajtótermék bárhol található példányai elkobzását és a terjesztői elleni eljárás elindítását” is elrendelték. Továbbá tilos volt behozni az országba a *Világanyám* és a *Novelláskönyv* című köteteket is. A baloldali (köztük avantgárd) szereplők rendőri kontrolljáról a Horthy-kor alatt részletes képet alkothatunk az úgynevezett *Vörös könyvekből*.

¹⁶ ADRIAN SUDHALTER, *How to Make a Dada Anthology = Dadaglobe Reconstructed*, A. S. et al. (eds.), Kunsthaus Zürich – Scheidegger & Spiess, Zürich, 2016, 22–68.

¹⁷ JOHN TORPEY, *The Great War and the Birth of the Modern Passport System = Documenting Individual Identity. The Development of State Practices in the Modern World*, Jane CAPLAN – John C. TORPEY (eds.), Princeton University Press, Princeton–Oxford, 2001, 256–270; BRIDGET T. CHALK, *Modernism and Mobility. The Passport and Cosmopolitan Experience*, Palgrave Macmillan, New York, 2014.

¹⁸ MARKOVITS Györgyi, *Pápa József (1900–1944)* = SZABOLCSI Miklós – ILLÉS László, „Jöjj el szabadság!”, *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből*, Akadémiai, Budapest, 1967, 323–334.

¹⁹ *Játék és lelkiismeret: Szegi Pál válogatott írásainak gyűjteménye*, szerk. SZÉCHENYI Ágnes, Argumentum–Philobiblon, Budapest, 2001.

a közvetítésben, így az 1925 őszétől két szemeszteren át ott tanuló József Attila, valamint a tanulmányaikat a numerus clausus miatt eleve Bécsben kezdő, avantgárd irodalommal is foglalkozó fiatal értelmiségiek, mint Erg Ágoston és Vajda Sándor. A fenti személyek egytől egyig fontos szerepet töltenek be (majd) a magyar avantgárdban – Kassák későbbi munkatársait és közvetlen riválisait is részben ekkori közvetítői közül szerezte.²⁰

A közvetítők különösen azokban az esetekben kaptak kitüntetett szerepet, amikor egyébként kockázatos vagy a törvények miatt lehetetlen lett volna a postát használni. A Kassák által Budapestre küldött kéziratokat, illetve a két város között közlekedő kliséket (ezeket a magas előállítási költségű, a képzőművészeti alkotások nyomdai reprodukcióját lehetővé tevő maratott rézlemezeket) ezért szívesen bízták az avantgárd futárjaira. Egyik levelében például Kassák arra kérte Simon Jolánt, hogy „a kéziratokat hozd vissza [Bécsbe] és a *Picasso* kliséjét is meg a *Cadent*, a többit hagyd ott [Budapesten]”.²¹ Máskor Simon Jolán írta Kassáknak, hogy „a regény elé való históriád nem merem póstán küldeni (Hátha el vész)[.] Biztatnak folyton, hogy személyesen el viszik”.²²

Ugyanezek a szereplők máskor nem a közvetíteni kívánt csomag kockázatosága, hanem a posta költséges volta miatt döntöttek a személyes utazás mellett. Kassák és társai emigrációs szegénységével kapcsolatban sokat mondó,²³ hogy a fent említett avantgárd költők sokszor ételt vittek Magyarországról. Simon Jolán 1920-ban „jó szalonnát” és „jó házi kenyeret” ígért Kassáknak,²⁴ 1924-ben és 1926-ban szintén szalonnát küldött.²⁵ 1925-ben és 1926 elején többször József Attilát bíztak meg, hogy süteményt, illetve „1 üveg megkezdett lekvárt” vigyen Bécsbe.²⁶

²⁰ Bővebben ld. például: KAPPANYOS András, *A magyar avantgárd elfeledett költőiből*, Alföld, 2013/3, 78–84.

²¹ KASSÁK Lajos – SIMON Jolánnak, KM-lev. 2031/4, [1925. augusztus 28.], Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum. (Itt jelzem, hogy Kassák és Simon Jolán leveleit betűhíven idézem – az első közlésre való tekintettel, és szövegeik szociolingvisztikai sajátosságai miatt is.)

²² SIMON Jolán – KASSÁK Lajosnak, KM-lev. 2063/25, [1920. február 18.], Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum.

²³ Erről maga Kassák is ír, például: KASSÁK Lajos – PÁN Imre, *Izmosok: a modern művészeti irányok története*, 213.

²⁴ SIMON Jolán – KASSÁK Lajosnak, KM-lev. 2063/26, [1920. február 27.], Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum.

²⁵ SIMON Jolán – KASSÁK Lajosnak, KM-lev. 2063/33, [1924. január 30.], Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum.

²⁶ József Attila és Kassák, illetve az avantgárd bonyolult viszonyáról ld. például: SZABOLCSI Mikós, *Érik a fény*, Akadémiai, Budapest, 416–570; TVERDOTA György,

Kassák tájékozódása szempontjából elemi fontosságú volt, hogy a magyarországi társadalomtudományi és modernista folyóiratokhoz is rendszeresen hozzájusson Bécsben – szintén közvetítők vagy a posta útján. Fontos volt számára, hogy emigrációja idején is ismerje a kortárs magyarországi irodalmat és az otthoni erőviszonyokat, hiszen mindvégig a hazatérésre törekedett, arra, hogy újra megjelenhessen aktorként Magyarországon. Emigrációs elszigeteltsége tehát egyirányú volt – míg 1924-ig kevésbé jelenhetett meg a magyar sajtóban, addig lényegében bécsi tartózkodásának első napjától a lapokon, valamint Simon Jolán értelmezésein keresztül élénken követte a hazai irodalmi életet. Itt csak jelzem, hogy Simon interpretációi és a Simon és Kassák között folyó viták alapvetően formálták Kassák képét a magyar viszonyokról, olyannyira, hogy ebben az időszakban egyfajta kétszemélyes értelmezői közösség kialakulásáról is beszélhetünk. Míg viszonylag kevés adatra támaszkodhatunk, amikor azt igyekszünk föltárni, hogy Kassák sokat elemzett nemzetközi tájékozódása pontosan mely avantgárd fórumok mely lapszámaira terjedt ki, addig a közte és Simon Jolán közötti levelezésből kiderül, hogy a magyar lapokat hétről hétre követte, különösen azokat, amelyekkel együttműködött, vagy éppen vitában állt. Kassák tehát a magyar modernista és avantgárd lapokkal kapcsolatos pozícióit a tárgy pontos ismeretében alkotta meg. A következő néhány, Simon Jolánnal váltott leveleiből vett idézet a fenti állítást illusztrálja. „Magyar Írás nem jelent meg? Én úgy olvastam hogy a Szazadunk már meg jelent. Milyenen!”²⁷ A magyar dada egyetlen autentikus folyóiratának tartott *Ist*²⁸ szintén még megjelenésekor olvasta Kassák: a „Mentor [könyvesbolt vezetője] mondja, az *Is* minden száma elfogyott, most jön ki állítólag a *IIIik*”,²⁹ amelyre Kassák „természetesen kíváncsi volt”.³⁰ Egy másik levélben Kassák azt kéri Simon Jolántól, hogy „küld el a *Jelet*. Mi a vélemény a lapban közölt

Kassák avantgáde-ja, a harmincas évekből visszatekintve = Tanulmányok Kassák Lajosról, szerk. KABDEBÓ Lóránt, Anonymus, Budapest, 2000, 196–202; KAPPANYOS András, *Egy tehetséges ügyeskedő: József Attila és az avantgárd = Uő, Tánc az élen. Ötletek az avantgádról*, Balassi, Budapest, 230–239. Forrásként pedig: *József Attila levelezése*, szerk. H. BAGÓ Ilona – HEGYI Katalin – STOLL Béla, Osiris, Budapest, 2006.

²⁷ KASSÁK Lajos – SIMON Jolánnak, [1925], KM-lev. 2031/9, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum.

²⁸ BALÁZS Imre József, *Magyar dada? Megjegyzések az *Is* folyóiratról (1924–1925)*, *Létünk*, 2011/1, 55–63.

²⁹ SIMON Jolán – KASSÁK Lajosnak, [1924], KM-lev. 2063/49, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum.

³⁰ KASSÁK Lajos – SIMON Jolánnak, [1925], KM-lev. 2031/17, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum.

támadásokról”.³¹ Egy másik levélben Kassák Palasovszky 1926-os *Punalua* című kötetét kéri Simon Jolántól. A kötetet és szerzőjét a budapesti avantgárd reprezentáns (rivális) képviselőjének tekintette. „Sufni³² nem hozta magával a Palasovszky könyvet [Budapestről Bécsbe]. Te ne felejtse ott. Szükségem van rá” – írja. Kassák ugyanebben a levélben nyilatkozik Madzsarné Jászi Alice (aki ekkor többek között Palasovszky munkatársa is volt) frissen megjelent, egyébként nemzetközileg is úttörő jelentőségű, *A női testkultúra új útjai* című kötetéről:³³ „Madzsarné könyvéből csak fényképeket és az aláírásokat láttam gyötrelem.”³⁴ Kassák később az Uj Föld-estekről is tájékoztatást kér Simon Jolántól: „te mért nem irtad meg hogy milyen ügy ez a Bortnyikkal. [...] Mért nem irtál az Uj Föld estéjéről [...] Irj IRJ IRJ”.³⁵

AZ AVANTGÁRD LAPOK LÁTHATATLAN SZERKESZTŐJE: SIMON JOLÁN³⁶

A közvetítés vizsgálata az avantgárd lapok szerkesztéstörténetében azért is fontos szempont, mert megvilágítja a folyóiratok félig-meddig vagy teljesen láthatatlan munkatársait, a nőket. Például a Bécs és Budapest között működő avantgárd irányzatokra és lapokra vonatkozó forrásokat vizsgálva nyilvánvaló válik, hogy ezeknek működtetésében, különös tekintettel a közvetítés munkájára, Simon Jolán főszerepet játszott. Ez a szerep azonban sok szempontból terhelt volt.

Simon Jolán neve nem szerepelt egyik magyar avantgárd lap impresszumában sem, annak ellenére, hogy többnek – mindegyik Kassák neve alatt fu-

³¹ KASSÁK Lajos – SIMON Jolánnak, [1925. június–július], KM-lev. 378/13. Keltezi és közli: CSAPLÁR Ferenc, *Kassák Lajos levelesládájából = A virágnak agyara van...*, szerk. POMOGÁTS Béla, Nap Kiadó, Budapest, 2000, 107–109.

³² Hans Suschny, a bécsi *Ma*, 1925/3–4 számának felelős szerkesztője.

³³ DR. MADZSARNÉ JÁSZI Alice, *A női testkultúra új útjai*, Athenaeum, Budapest, 1926. A kötetéről és kontextusáról bővebben: *Elmozdulás: munkáskultúra és életmódreform a Madzsar-iskolában*, szerk. CSATLÓS Judit, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, Budapest, 2012; különösen: BORGOS Anna, *Madzsar Alice és a női testkultúra új útjai = Uo.*, 18–47.

³⁴ KASSÁK Lajos – SIMON Jolánnak, 1926. szeptember 26, KM-lev. 2031/40-41, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum.

³⁵ KASSÁK Lajos – SIMON Jolánnak [1926. június], KM-lev. 378/23. Keltezi és közli: CSAPLÁR Ferenc, *Kassák Lajos levelesládájából*, 113–114.

³⁶ Mindmáig alapvető forrás: CSAPLÁR Ferenc, *Kassákné Simon Jolán*, Kassák Múzeum, Budapest, 2003. – Újabban: FÖLDES Györgyi, „A pódium akrobatája”. *Simon Jolán előadóművészete*, Literatura, 2018/1, 77–90.

tónak – a létrehozásában meghatározó módon vett részt. A feltárt levéltári dokumentumokból (köztük az ebben a tanulmányban idézetekből is) világosan látszik, hogy Simon Jolán értelmiségiként, szervezőként, alkotóként Kassáktól függetlenül – néha Kassákkal szemben – is jelen volt a magyar kulturális életben, és nemcsak Kassák, hanem más kortársak is egyenrangú félként kezelték. A csaknem kizárólag férfiak uralta környezetekben keményen (konfrontatív módon) és sikeresen tárgyalt Budapesten – Kassák és az egész *Ma* körüli avantgárd csoport érdekében. Olyan szituációkban kellett eredményeket elérnie, amelyekben társadalmi osztálya és társadalmi neme miatt is hátrányos helyzetben volt: így Kassák hazatéréseivel kapcsolatban a hivatalokban, Kassák kiadványaival kapcsolatban a nyomdákban, illetve a különböző fővárosi szerkesztőségekben, ahol Kassák sajtómegjelenéseit igazgatta. Miközben családjá (ideértve Kassákot is) megélhetését, illetve a *Ma* és a 365 anyagi bázisát is nagyrészt ő teremtette elő, azon túl, hogy saját színészi és előadói karrierjét is építette.

Ezen a helyen csak jelzem, hogy Simon Jolán szerkesztői tevékenységével kapcsolatos problémákat tipikusnak tekintem, amennyiben a nők helyzete általában ambivalens volt az avantgárd mozgalmakon belül.³⁷ Az avantgárd csoportok egytől egyig emancipatorikusak, sőt forradalmiak voltak – a társadalmi nemek tekintetében is –, ami még a legmaszkulinabb olasz futuristákra is igaz, akik között nemcsak sok nő volt (köztük feministák is), hanem programszövegeikben is vissza-visszatérően kritizáltak olyan struktúrákat és intézményeket, mint a szerintük elnyomó viszonyrendszert jelentő házasságot és családot.³⁸ Az avantgárd csoportok azonban sokszor újratermelték a többségi társadalom patriarchális viszonyrendszerét, ami a láthatóságot-láthatatlanságot, társadalmi presztízst, a diskurzus uralását vagy a(z ön)történet létrehozását illeti.³⁹ Ez még a legemancipatorikusabb dada mozgalmakra is igaz, ahol a nők ugyanúgy ambivalens helyzetben dolgoztak, mint a többi

³⁷ Ld. például: Susan Rubin SULEIMAN, *Két esszé. Kettős margón. A nőírók és az avantgárd Franciaországban* (részlet), ford. KÁLMÁN C. György, Orpheus, 1993, n. 2–3, 78–100; *Mirror Images. Women, Surrealism and Self-Representation*, ed. Whitnax CHADWICK, MIT Press, Cambridge (MA), 1998.

³⁸ Claudia SALARIS, *Le futuriste. Donne e letteratura d'avanguardia in Italia (1909–1944)*, Milano, Edizioni delle donne, 1982; *International Yearbook of Futurism Studies. Women Artists and Futurism. Vol. 5.*, ed. Günter BERGHAUS, De Gruyter, Berlin–Boston, 2015.

³⁹ Anne Firor SCOTT, *On Seeing and Not Seeing: A Case of Historical Invisibility*, *The Journal of American History*, 1984/1, 7–21; Angelika EPPLE – Angelika SCHASER, *Gendering Historiography: Beyond National Canons*, Campus Verlag, Frankfurt am Main, 2009.

irányzatban.⁴⁰ Hozzá kell tennünk, hogy Simon Jolán helyzete az „univerzális” (nyugati) művészettörténetből ismert nőként is marginálisabb volt.⁴¹ Azon kívül, hogy nőként és avantgárd művészként dolgozott, kelet-európai és munkásosztálybeli háttérrel rendelkezett. Ezek a körülmények (vagyis a különböző egyenlőtlenlégek egymásra rakódása, az interszekcionalitás)⁴² nemcsak akkori lehetőségeit határozták meg, hanem tevékenységének korabeli és későbbi recepcióját is.

A fenti dinamika különösen jól megfigyelhető az avantgárd művészpárok esetében, ahol az egyébként gyakran együtt alkotó, magukat a nyilvánosság előtt mint modernizációs modellt (pl. az „új embereket” stb.) is megformáló pár férfi tagja híres lesz, nő tagja pedig lényegében elfelejtődik, és legfeljebb a híres férfi visszfénye vetül rá.⁴³ Kassák és Simon Jolán esetében is ez a modell érvényesült: előbbi a nyilvánosság előtt mozogva, magas presztízsű tevékenységet végzett, például lapszerkesztő volt, ami megalapozta akkori láthatóságát és későbbi hírnevét is. Simon Jolán ezzel szemben alacsonyabb presztízsű területeken, gyakran efemer műfajokban és részben háttérmunkát végezve, illetve saját művészkariertjét Kassákénak alárendelve dolgozott, például szerzőként és avantgárd lapok háttérmunkásaként.

A korabeli dokumentumokból, főleg a levelezésekből Simon Jolán szuverén értelmezésekkel előálló figurája rajzolódik ki, aki egyre nagyobb jelentőséget és láthatóságot szerzett éppen azokban az években, amikor a Bécs és Budapest közötti közvetítés, illetve később az áttelepülés kérdése egyre kézzelfoghatóbbá vált. A következőkben ezt a szempontot is hangsúlyozom, amikor a minden tekintetben átmeneti 365 című lap történetéről beszélek.

⁴⁰ Ruth HEMUS, *Dada's women*, Yale University Press, New Haven – London, 2009.

⁴¹ Piotr PIOTROWSKI, *Toward a Horizontal History of the European Avant-Garde = Europa! Europa? The Avant-Garde, Modernism and the Fate of a Continent*, eds. Sascha BRU et al., De Gruyter, Berlin, 2009, 49–58.

⁴² Alice KESSLER-HARRIS, *Gendering Labor History. The Role of Gender in the History of the Working Class World*, University of Illinois Press, Urbana, 2007; *Gender Check: A Reader – Art and Theory in Eastern Europe*, ed. Bojana PEJIC, ERSTE Foundation – Museum Moderner Kunst Stiftung Ludwig, Vienna, 2010.

⁴³ Emma LAVIGNE – Elia BIEZUNSKI – Cloé PITIOT – Pauline CRÉTEUR, *Couples modernes: 1900–1950*, Centre Pompidou-Metz – Gallimard, Paris, 2018; Renée Riese HUBERT, *Magnifying Mirrors: Women, Surrealism and Partnership*, University of Nebraska Press, Lincoln–London, 1994.

A BÉCSBŐL IMPORTÁLT AVANTGÁRD ÉS A PLATFORM KÉRDÉSE:
KASSÁK, SIMON JOLÁN ÉS TAMÁS ALADÁR 365 CÍMŰ LAPJA⁴⁴

A Bécs és Budapest közötti közvetítésnek volt egy alesete, méghozzá a legfontosabb az avantgárd transferek szempontjából: a bécsi magyar avantgárd emigráció kiadványainak Magyarországra való eljuttatása. Mivel ezek tételesen ki voltak tiltva az országból, ezért az irányzathoz kapcsolódó szereplők vagy megpróbálták kockázatos módon becsempészni ezeket, vagy más úton igyekeztek kijátszani a hatóságokat.⁴⁵ A *Ma* például azonos tartalommal, de a hatósági jegyzékekben nem szereplő néven, *Kortárs* vagy 356 címmel is bejutott az országba. A 365 azonban nem egyszerűen konspirációs trükk volt, hanem a közvetítés komplexebb módja, kísérlet a bécsi csoport budapesti platformjának a létrehozására.

A 365 rövid története mintegy gyűjteményét adja annak, hogy milyen nehézségekkel járt közvetítés útján és a szerkesztői feladatokat megosztva létrehozni, illetve működtetni egy avantgárd lapot Bécs és Budapest között. A kiadványt 1925 áprilisában és júniusában két szám erejéig Magyarországon terjesztették. Amennyire ez a visszaemlékezésekből⁴⁶ és a szereplők korabeli levelezéséből rekonstruálható, az eredeti terv szerint az újságot a Bécsből ekkoriban Budapestre költöző, pályakezdő Tamás Aladár társszerkesztette, oly módon, hogy fiatal, magyar avantgárd szerzőktől szerepeltetett szövegeket,

⁴⁴ A 365 történetéről ld. például: KASSÁK Lajos – PÁN Imre, *Izmusok: a modern művészeti irányok története*, 237; ERKI Edit, *A 100% = SZABOLCSI Miklós – ILLÉS László, Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből*, Akadémiai, Budapest, 1962, 239–278; DERÉKY Pál, *A magyar avantgárd irodalom = UŐ, A magyar avantgárd irodalom (1915–1930) olvasókönyve*, Argumentum, Budapest, 1998, 21–45; ÉVA FORGÁCS – TYRUS MILLER, *The Avant-Garde in Budapest and in Exile in Vienna = The Oxford Critical and Cultural History of Modernist Magazines. Vol. 3. Europe 1880–1940*, Peter BROOKER – Andrew THACKER – Sascha BRU (eds.), Oxford University Press, Oxford, 2013, 1128–1156.

⁴⁵ Igazságügyi Közlöny, 1922/7, 37; Belügyi Közlöny, 1922/34, 1533; *M. kir. belügyminiszternek 195.700/1925. B. M. számú kör-rendelete*, Belügyi Közlöny, 1925/26. Ld. továbbá a kapcsolódó dokumentumokat: *A cenzúra árnyékában*, szerk. MARKOVITS Györgyi – TÓBIÁS Áron, Budapest, Magvető, 1966.

⁴⁶ Így Tamás Aladár visszaemlékezése a következő kötetben: M. PÁSZTOR József (szerk.), *Búvópatakok*, PIM – Népművelési és Propaganda Iroda, Budapest, 1976. – Szintén Tamás és Nádass József beszél a kérdésről: ILLÉS Ilona – TAXNER Jenő, *Kortársak Kassák Lajosról*, PIM – Népművelési és Propaganda Iroda, Budapest 1976; NÁDASS József, *Láng és korom*, Szépirodalmi, Budapest, 1961, 348–350; NÁDASS József, *Nehéz leltár*, Szépirodalmi, Budapest, 1963, 367.

valamint Kassák által Bécsből küldött képzőművészeti reprodukciókat válogatott a kiadványba. Tamás a nyomdaköltségek előteremtéséért, a terjesztésért és a sajtóvisszhang megszervezéséért is felelősséget vállalt – a részben Kassákot képviselő, részben saját belátása szerint dolgozó Simon Jolán segítségével, illetve felügyelete alatt. Az áprilisi szám valóban így jött létre, a második, júniusi szám azonban teljes egészében a *Ma* fiatal sziléziai építészeknek szentelt különszámát tartalmazta – még formátumát és a lapfej kivételével a címlapot tekintve is megegyezik a két kiadvány.

A forrásokból kikövetkeztethető, hogy Kassák és Simon Jolán azért vették át az irányítást a második szám idejére, mert nem találták elég hatékonynak Tamás budapesti szervezői tevékenységét; ezen kívül egy idő után maguk sem tudtak elég energiát fordítani a lap tényleges szerkesztésére más, fontosabbnak ítélt munkáik miatt; továbbá Tamás már ekkor a heteronóm pólus felé tolta volna el tevékenységét (a kommunista párthoz kötötte volna a 365-öt), míg Kassákék ezt ekkor (is) elutasították.⁴⁷ Ugyanakkor Tamás nehezményezte, hogy rajta, a hivatalos szerkesztőn átnyúlva adták ki Kassákék a lap második számát.

A 365 tehát úgy jöhetett létre, hogy Kassák részben átruházta ágenciáját a megbízott szerkesztőre. Ez Kassákot kiszolgáltatottá tette, míg a pályakezdő Tamás Aladár számára egyszerre jelentett túl nagy feladatot, és sértette autonómiaörekvését, mivel ő már ezekben az években saját lapot akart indítani.⁴⁸ A következőkben nem a két (illetve Simon Jolánnal együtt három) szereplő sérelmeit igyekszem rekonstruálni, hanem a kiadvánnyal kapcsolatos közvetítésnek azokra a mozzanataira fókuszálok, amelyek az avantgárd mozgalmak felépítését és dinamikáit világítják meg. A közvetítésből adódó egyik nehézség az volt, hogy a lapnak nemcsak a koncepciója volt kiforratlan, hanem (mai kifejezéssel élve) PR-ja és terjesztése sem volt megoldott. Simon Jolán és az ekkor még bécsi emigrációban élő Kassák a lap körüli praktikus ügyeket eleinte – mielőtt ezeket Simon Jolán vette volna át – jobb híján az ekkor még tapasztalatlan Tamás Aladárra bízta, aki sem a lap terjesztését nem tudta megoldani, sem azt, hogy a folyóirattal kapcsolatos hirdetéseket helyezzen el a tömegsaj-

⁴⁷ Ezt bizonyítja: KASSÁK Lajos – SIMON Jolánnak, [1925], KM-lev. 2031/5, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum. – A kommunista „kultúrfront” elképzelése meghatározta Tamás Aladár hosszú szerkesztői és mozgalmi karrierjét, amely az 1926-os, a Magyar Szocialista Munkáspárthoz kapcsolódó *Új Föld* című lappal, majd az 1927-ben indult, Kassákot személyében is támadó és az avantgárdot a kommunista párt kultúrpolitikájának alárendelő *100%* című újsággal indult.

⁴⁸ Simon Jolán és Kassák többször utal erre, például: SIMON Jolán – KASSÁK Lajosnak, [1925. február], KM-lev. 2063/61, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum.

tóban, illetve hogy kritikusokat kérjen fel a 365 ismertetésére. „Leszámoltam a könyvkereskedőkkel eredmény Mentoron [Mentor Könyvkereskedés] kívül: 15 drb. Hát ezt nem lehet soknak mondani!”⁴⁹ – írja Simon Jolán 1925 májusában Kassáknak. Pár hónappal később is hasonló eredményekről számol be: „elhelyeztem a lapokat a könyvesboltokban ugyanekkor elszámoltam az első számmal. Az eredmény egyenlő a semmivel. Ez persze annak köszönhető mert annak idején a lapok nem foglalkoztak vele és így a kutya se tudta hogy létezik”. Simon Jolán arról panaszkodott, hogy Tamás Aladár „nem képes egy komünikét írni”, akinek egyébként „mindenre csak az volt a válasza, hogy ő ezt képtelen megcsinálni”. Ezért egy idő után az egyéb teendői miatt túlterhelt Simon Jolán próbálta meg átvenni a 365 terjesztésével és kommunikációjával kapcsolatos ügyeket: „a lap általában tetszik. Míg a könyvkereskedőknek is a lapokat nyomom most, hogy mindenképen irjanak róla. A kis Zelkovitsal [Zelk Zoltán] megbeszéltem hogy Szatmárra egy barátjával irat a Szatmári lapba. Veltnernél⁵⁰ voltam, a cikkei hamarosan jönni fognak”.⁵¹ Később beszámol arról, hogy milyen eredményeket ért el a 365 sajtóvisszhangjának megszervezésével kapcsolatban: „itt küldöm a Világban megjelent elég buta komünikét Dénes Janka írta. De mégis jó hogy jött. 8 órai [újság] a napokban fog írni holnap fölmegegyek a Népszavához és Magyaroszához ujra. Genton⁵² a Szózatba ír. Holnap délelőtt a Nemzeti Újságnál próbálok Szegedi Istvánnal beszélni. Gellért Oszkárt is hétfőn délelőtt találom”.⁵³ A lappal kapcsolatos munkákat hátráltatta, és ez volt a másik fő probléma, hogy annak kiadásához semmilyen forrással nem rendelkeztek. „Egy vasa sincs a lapnak” – írja Simon Jolán.⁵⁴ A forrásokból kiderült, hogy Tamás Aladárt is megbízták a nyomdaköltség előteremtésével, ő sem járt azonban sikerrel. Tamás sikerelensége a 365 népszerűsítésében és szervezésében tapasztalatlansága mellett azzal is magyarázható, hogy elvesztette elköteleződését az újság iránt, amelynek létrehozásában nagyobb szerkesztői önállóságot szeretett volna. Tamás autonómatörekvéseiről így írt Simon Jolán Kassáknak:

⁴⁹ SIMON Jolán – KASSÁK Lajosnak, [1925. május], KM-lev. 2063/73, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum.

⁵⁰ Weltner Jakab, a *Népszava* állandó munkatársa.

⁵¹ SIMON Jolán – KASSÁK Lajosnak, 1925. július 3., KM-lev. 2063/59, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum.

⁵² Genthon István művészettörténész.

⁵³ SIMON Jolán – KASSÁK Lajosnak, [1925. május], 2063/73, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum. – Nem találtam nyomát, hogy végül megjelentek volna a 365-ről szövegek a *Nemzeti Újságban* vagy a *Szózatban*. A *Népszava* hozott róla hirdetést.

⁵⁴ SIMON Jolán – KASSÁK Lajosnak, [1925. március], KM-lev. 2063/70, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum.

„Azonkívül kezdenek rajta kiüti apró hiúsági foltok, mint a bárányhimlő. Például együtt mentünk a krauszhoz⁵⁵ kalkulációért és én ott igen tapintatosan úgy rendeztem az egészset, hogy vele tárgyaljanak (ismerve az emberek kicsinyességét). [...] mikor délután találkoztunk nagy félnéken kipakol, hogy legközelebb ő egyedül szeretne Krauszékhoz menni, mert így, úgy, akkor ő sokkal jobban beszélne. Persze én a legkészségesen ráhagytam, csak hadd menjen, de magamban nevetnem kellett az egész kis manipuláción. Hanem mikor arról van szó hogy emberek közé menjen egészen kétségbe van esve. Mégis néha a kávéházba is be kellene mennie dolgokról tájékozódni! Milyen szerkesztő lesz az ilyenből, aki várja, hogy a sült galamb a szájába repüljön!”⁵⁶

Kassák a két számot megélt 365 rövid karrierjét kudarcként értékelte. A nagyrészt Bécsből importált tartalommal megjelent, Budapesten előállított, kevésbé hatékonyan hirdetett és terjesztett lap nem volt alkalmas arra, hogy Kassák hazatérését és a magyar irodalmi mezőben való pozíciószerezését szolgálja. Ezen kívül egy idő után Simon Jolánnal munkaerejüket, pénzüket, a beérkezett szépirodalmi és tanulmányanyagot, valamint a képzőművészeti reprodukciók előállítását lehetővé tevő, értékes kliséket is más, magasabb szimbolikus megtérülésű terveikbe kívánták fektetni. „A 365 ügye egyáltalán nem izgat, *semmit ne csinálj az érdekében*. Fontos csak az, hogy az önéletrajzommal történjen valami [az *Egy ember élete* jelenhessen meg könyv alakban]” – írja ugyanebben az évben, 1925-ben Simon Jolánnak.⁵⁷ Majd egy másik levélben: „A Tamással nem kell »tárgyalnod«. Nem akarom, hogy a lap megjelenjen. A [szerkesztőségi] anyagot vedd magadhoz. Annak idején küldtem neki egy levelező lap tervet, azt is vedd vissza és küld el a következő levelvedben. Valahová el akarom küldeni, mert kértek tőlem tipografikus dolgokat közlésre.”⁵⁸ Kassák és Simon Jolán helyzetét tovább bonyolította, hogy konfliktusaik során kockázatos volt más szereplőkkel nyíltan konfrontálódniuk, hiszen a hazatérés éveiben próbálták megalapozni magyarországi beágyazottságukat. Ahogy Kassák írja Simon Jolánnak egy 1925-ös levelében: „Mindenesetre szeretném, ha senkivel sem vesznél össze – ne hogy újabb ellenségeink támad-

⁵⁵ Krausz J. és Társa könyvnyomdája, ahol a magyar avantgárd és ezen belül Kassák számos kiadványát előállították.

⁵⁶ SIMON Jolán – KASSÁK Lajosnak, [1925. március], KM-lev. 2063/67, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum.

⁵⁷ KASSÁK Lajos – SIMON Jolánnak, [1925], KM-lev. 2031/21, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum.

⁵⁸ KASSÁK Lajos – SIMON Jolánnak, [1925], KM-lev. 2031/13, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum.

janak. Ha esetleg most Tamás is ellenem kezdene ágálni az nagyon megnehezítené a helyzetemet – mindenki engem vádolna összeférhetlenséggel. Kifelé úgy kell csinálni az ügyet, mintha minden a legjobban menne.”⁵⁹

ÖSSZEFOGLALÁS

Kassák 1926 őszi hazaköltözésével az anabázis véget ért, de nem maradt következmények és tanulságok nélkül. Legkésőbb ekkor, Tamás Aladárral és más Budapesten élő fiatalokkal való kudarcos együttműködése során vált világossá számára, hogy a magyarországi kulturális életben csak úgy jelenhet meg saját platformmal, ha témáit, szerzőit és lapjának terjesztését a helyi viszonyokhoz igazítja. A Budapesten szerkesztett, 1926 végétől megjelenő *Dokumentum* főként abban különbözött a *Mától* és a *365-től*, hogy nemcsak nyelvi, hanem kulturális értelemben is lefordította és átértelmezte a kortárs külföldi irányzatokat, azokat helyi (magyarországi) problémákra alkalmazta, így a *Dokumentum* sikeresen tudott közvetítő csatornaként működni. A folyóiratban szintén szerephez jutottak a „fiatalok”, ugyanakkor a szerkesztőség sokkal kevésbé volt hierarchikus, mint Kassák korábbi lapjai esetében. Ezzel párhuzamosan, részben a Bécs és Budapest közötti közvetítés során önállóvá vált szereplőknek köszönhetően a magyarországi avantgárd szintér sokszínűvé vált – mielőtt integrálódott volna más modernista irányzatokba vagy baloldali mozgalmakba. Az avantgárd nők pedig, köztük Simon Jolán, továbbra is ambivalens helyzetben, de egyre többen és nagyobb hatást gyakorolva formálták az összefoglalóan munkáskultúrának nevezhető közeget az 1920-as és 1930-as években.

⁵⁹ KASSÁK Lajos – SIMON Jolánnak, [1925. június–július], KM-lev. 378/13. Keltezi és közli: CSAPLÁR Ferenc, *Kassák Lajos levelesládájából = A virágnak agyara van...*, szerk. POMOGÁTS Béla, 107–109.